

Anna Miesiąc-Stępińska, Konrad Rzemieniecki
Wrocław

Ludność katolicka i ewangelicka Kępna w XVIII wieku

Kępno leży na pograniczu Wielkopolski i Śląska, około 75 km na wschód od Wrocławia. W okresie staropolskim należało do powiatu ostrzeszowskiego w województwie sieradzkim. Pierwsze wzmianki na jego temat pojawiają się w 1282 roku, a o Kępnie nazwanym miastem, rok później¹. Początkowo było miastem królewskim, spełniającym rolę strażnicy na granicy ze Śląskiem, a od 1365 roku miastem prywatnym. Wówczas to Kazimierz Wielki przekazał miasto w ręce Wierzbiety z Paniewic w nagrodę za pomoc przy tłumieniu buntu Maćka Borkowica². W tym samym czasie w źródłach Kępno zaczyna być określane jako wieś. Prawdopodobnie, podobnie jak okoliczne wsie, uległo ono zniszczeniu i zubożeniu. Problemy Kępna zapewne spotęgował rozwój leżącego o dwa kilometry na południe Baranowa, również należącego do Wierzbietów, który od początku XV wieku był w dokumentach nazywany miastem.

Odrodzenie Kępna nastąpiło wraz z zakończeniem wojny trzydziestoletniej i nastaniem kontrreformacji. Prześladowani na Śląsku protestanci licznie napływali do południowej Wielkopolski osiedlając się między innymi w Kępnie, Rawiczu, Lesznie i Zdunach. Pochodzili głównie z Milicza, Oleśnicy i innych przygranicznych okolic Śląska. Osadnicy ze Śląska przyczynili się do ożywienia okolicznej gospodarki, poprzez napływ rzemieślników, oraz do zróżnicowania społecznego oraz wyznaniowego. Rozwój Kępna był na tyle znaczny, że ówczesny jego właściciel, Adam Franciszek Biskupski, zdecydował się na uzyskanie od króla Jana Kazimierza zezwolenia na lokację, co nastąpiło 20 grudnia 1660 roku, a przywilej lokacyjny Biskupski nadał miastu 2 grudnia 1661 roku³.

* Artykuł ukazuje pierwsze wyniki badań nad populacją Kępna, w których obok metryk z XVIII wieku parafii rzymskokatolickiej zamierzamy wykorzystać również te z XIX oraz zachowane dla pierwszej połowy XIX wieku fragmenty ksiąg metrykalnych ludności protestanckiej i żydowskiej.

¹ Jan Kurzawa, Stanisław Nawrocki, *Dzieje Kępna*, Warszawa-Poznań 1978, s. 14.

² Tamże, s. 17.

³ Tamże, s. 22.

W tym czasie ludność Kępna składała się z trzech grup etnicznych: z miejscowych Polaków, z protestanckich przybyszów ze Śląska, głównie Niemców, ale zapewne i Polaków, oraz z napływowej ludności żydowskiej (ze Śląska i z innych części Rzeczypospolitej). Podstawowym zajęciem nowych mieszkańców było rzemiosło (byli to głównie szewcy, tkacze i płóciennicy) i handel.

Ludność katolicka Kępna i okolicznych wsi należała do parafii w Baranowie, a od 1684 roku do miejscowego kościoła ufundowanego przez ówczesnego właściciela miasta, Marcina Konstantego Olszowskiego starostę wieluńskiego⁴. W myśl aktu fundacyjnego plebanem miał zostać ksiądz władający językami polskim i niemieckim. Wybrano na ten urząd Kazimierza Patrockiego, dziekana dekanatu ostrzeszowskiego⁵. Poza Kępnem do parafii należały sąsiednie wsie, Osiny i Krążkowy. Wcześniej, bo już w 1664 roku, powstał zbor protestancki, a jego pierwszym pastorem był Henryk Jambrowicz⁶. Powstanie ewangelickiej gminy wyznaniowej i wybudowanie zboru zmniejszyło dochody miejscowego plebana, najpierw baranowskiego, a następnie kępińskiego. Ich zabiegi, zapoczątkowane w latach osiemdziesiątych XVII wieku, doprowadziły wiele razy do zamykania i otwierania zboru, który ostatecznie zamknięto w 1718, a budynek rozebrano⁷. Do ponownego otwarcia doszło dopiero w 1774, gdy po uzyskaniu aprobaty właściciela miasta Aleksandra Mączyńskiego i biskupa wrocławskiego miejscowi ewangelicy zaczęli odprawiać nabożeństwa, najpierw w stodole, a po pięciu latach w nowo wybudowanym zborze⁸.

Na ten sam czas przypada założenie żydowskiej gminy wyznaniowej. Miejskowa synagoga została wybudowana w 1689, a w tym samym roku biskup wrocławski przyznał tej grupie całkowitą swobodę praktyk religijnych⁹. Korzystne warunki osiedleńcze nadawane przez kolejnych właścicieli miasta doprowadziły do szybkiego i znacznego wzrostu ludności żydowskiej¹⁰.

Pod koniec osiemnastego wieku liczba mieszkańców Kępna przekraczała 2000 osób. Spis ludności sporządzony w 1791 roku na polecenie Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego wykazał 2072 mieszkańców — 657 protestantów, 834 katolików i 581 żydów¹¹. Do parafii katolickiej należało również około 270 mieszkańców wsi Krążkowy oraz około 150 wsi Osiny. W liczbie 657 protestantów kępińskich znalazło się również sześciu z cegielni w Krążkowych oraz sześciu z Osin. Liczby te są wartościami

⁴ Tamże, s. 32.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. 35.

⁸ Tamże, s. 36.

⁹ Tamże, s. 38.

¹⁰ Tamże, s. 37 n.

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), zespół 64. Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego, sygn. 1.

minimalnymi — w spisach znajdują się liczne pominięcia, zwłaszcza dzieci najmłodszych. Są one szczególnie widoczne w spisie ludności żydowskiej, której liczba była zapewne dwukrotnie wyższa. Według tego przekazu przeciętna żydowska rodzina nuklearna była złożona z rodziców i zaledwie jednego dziecka¹².

Tabela 1. Wskaźniki U/Ś i U/Z w parafii Kępno w latach 1711–1800

Lata	Ś	U	Z	U/Ś	U/Z
1711–1720	87	266	133	3,1	5,1
1721–1730	122	418	128	3,4	3,3
1731–1740	128	415	372	3,2	1,1
1741–1750	85	501	188	5,9	2,7
1751–1760	231	913	460	4,0	2,0
1761–1770	240	974	900	4,1	1,1
1771–1780	155	639	593	4,1	1,1
1781–1790	143	606	341	4,2	1,8
1791–1800	137	588	445	4,3	1,3
1711–1750	422	1600	821	3,8	1,9
1751–1800	906	3132	2739	4,2	1,4
Razem	1328	5320	3560	4,0	1,5

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, sygn. PM 117/01–117/08.
Tak samo w pozostałych tabelach.

Podstawą niniejszej analizy są księgi metrykalne rzymskokatolickiej parafii w Kępnie¹³, w których poza katolikami rejestrowano również śluby, chrzty i zgony ludności ewangelickiej. Do czasów nam współczesnych zachowały się księgi z wpisami od 1686, czyli od początku istnienia parafii rzymskokatolickiej w Kępnie. Były to metryki zarówno ludności katolickiej, jak i ewangelickiej. Rozdzielenie ksiąg nastąpiło z końcem 1775, choć w kolejnych latach zdarzały się wypadki rejestracji ewangelików, głównie w księgach chrztów. Ze względu na niemal kompletny stan zachowania metryk wszystkich trzech serii od 1711 dalszej analizie poddaliśmy metryki z lat 1711–1800.

Dokładność rejestracji oraz stan nasycenia metryk szczegółowymi informacjami zmieniał się w omawianym czasie. Na pominięcia istotny wpływ miał dwu-

¹² Szczegółowa analiza spisu zostanie przedstawiona w przygotowywanej monografii.

¹³ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, sygn. PM 117/01–117/08. Skorzystaliśmy z mikrofilmów udostępnianych przez Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich.

stopniowy proces rejestracji, polegający na wcześniejszym zapisaniu „na brudno” informacji o ślubie, chrzcie czy pogrzebie, a następnie wpisanie jej „na czysto” do odpowiedniej księgi, co mogło prowadzić do zagubienia luźnych notatek. Do tego wniosku prowadzą liczne wpisy w księgach — informujące o udzieleniu sakramentu lub poprowadzeniu pogrzebu — różnych księży, na przykład w jednym roku, a także, nieliczne co prawda, wpisy wciśnięte w górnej lub dolnej części karty, sporządzone innym charakterem pisma niż pozostałe metryki na stronie, oraz metryki zanotowane poza ciągiem, czasem bez daty dziennej, rzadziej bez miesięcznej. W żadnej z ksiąg nie jest zachowana ciągłość rejestracji. Najlepiej pod tym względem wyglądają księgi chrztów, w których brakuje wpisów tylko z lat 1708 i 1709. W księgach ślubów brakuje metryk z lat 1699–1710 oraz z roku 1743, w księgach zgonów z roku 1688 oraz z lat 1697–1710 i 1740–1744. Jak widać, większość ubytków przypada na okres trzeciej wojny północnej, podczas której Wielkopolska była teatrem działań wojsk saskich, szwedzkich, koronnych oraz konfederackich. Można przyjąć, że od końca lat czterdziestych księgi kępińskie są w miarę wiarygodne pod względem poprawności rejestracji. Fakt ten zbiega się z objęciem plebanii kępińskiej przez księdza Antoniego Piechocika w połowie 1747 roku¹⁴. O poprawie rejestracji świadczą roczne liczby zapisów, w wypadku metryk pogrzebów, poza ich liczbą, są to również elementy treści, pozwalające stwierdzić znaczącą poprawę rejestracji dzieci, a zwłaszcza dzieci zmarłych przed ukończeniem pierwszego roku życia, nagminnie pomijane w rejestrach, oraz poprawa wskaźników U/Z oraz U/Ś (tabela 1). W wypadku tego ostatniego — jak zwrócił uwagę Jan Paradysz — zaniżały go śluby wdowie, stanowiące do końca XIX wieku około 25% ślubów¹⁵. W wypadku takich miast jak Kępno, o silnym handlu i rzemiośle, dodatkowym czynnikiem obniżającym wskaźnik U/Ś były śluby ludności niestąłej, czyli służby, czeladników i parobków przemieszczających się za pracą, którzy w 1791 roku stanowili około 10% ludności miasta¹⁶. W księgach ślubów odnotowano wiele nazwisk osób zawierających związki małżeńskie, które nie figurują w księgach chrztów.

I. Śluby

W latach 1711–1800 w parafii Kępno przed ołtarzem stało 1328 par, wśród nich 912 katolików, 221 ewangelików i 195 o nieustalonym wyznaniu (tabela 2). Jak widać z przedstawionych w tabeli danych, w drugiej połowie stulecia znacznie

¹⁴ Zmarł wówczas długoletni proboszcz kępiński Szymon Józef Wolko, archiprezbiter ostrzeszowski, urzędujący od 1716 roku.

¹⁵ Jan Paradysz, *Współczesna demografia regionalna i kilka wniosków z niej wypływających dla innych badań w mikroskali*, PDP 26, 2005, s. 184 n.

¹⁶ AGAD, zespół 64. Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego, sygn. 1, s. 223–235, 289–308.

wzrosła liczba zawieranych związków małżeńskich, co wynikało z poprawy rejestracji metrykalnej notowanej od końca lat czterdziestych. Na przykład średnia liczba wszystkich małżeństw zawartych w pierwszej połowie wieku to 11 rocznie, a w drugiej połowie już 22 (dla katolików odpowiednio 4 i 15). W zestawieniu przedstawionym w tabeli 2 związki międzywyznaniowe przyporządkowaliśmy wyznaniu panny młodej. Widoczny w tabeli brak informacji o wyznaniu nupturientów dotyczy głównie pierwszej połowy stulecia, w jego drugiej połowie były to jedynie sporadyczne wypadki. Problem identyfikacji wyznaniowej przestaje istnieć od 1776 roku, kiedy nastąpiło rozdzielenie ksiąg katolickich i luterańskich. Zaczynając od tego roku, wszystkich zapisanych w metrykach parafialnych można uznać za katolików, chyba że zaznaczono inaczej.

Tabela 2. Roczne liczby ślubów w parafii Kępno w lata 1711–1800

Rok	Ogółem	Katolicy	Ewangelicy	Brak danych	Rok	Ogółem	Katolicy	Ewangelicy	Brak danych
1711	9	2	–	7	1756	18	12	6	–
1712	16	–	1	15	1757	18	11	7	–
1713	7	1	1	5	1758	28	22	6	–
1714	11	–	–	11	1759	20	16	4	–
1715	7	–	–	7	1760	35	26	9	–
1716	1	1	–	–	1761	22	18	4	–
1717	7	1	2	4	1762	23	15	8	–
1718	9	8	–	1	1763	27	21	6	–
1719	9	2	–	7	1764	25	19	6	–
1720	11	1	4	6	1765	32	27	5	–
1721	15	8	4	3	1766	28	17	11	–
1722	11	7	3	1	1767	27	13	14	–
1723	12	5	1	6	1768	21	17	4	–
1724	21	9	5	7	1769	15	11	4	–
1725	14	7	3	4	1770	20	16	4	–
1726	8	5	1	2	1771	11	7	4	–
1727	8	–	–	8	1772	12	10	–	2
1728	4	3	–	1	1773	18	12	6	–
1729	16	5	1	10	1774	20	16	4	–
1730	13	9	3	1	1775	23	14	8	1

1731	15	10	3	2	1776	18	18	–	–
1732	16	11	4	1	1777	6	6	–	–
1733	7	2	1	4	1778	12	11	1	–
1734	11	1	2	8	1779	14	14	–	–
1735	9	2	3	4	1780	21	19	2	–
1736	13	5	2	6	1781	15	13	2	–
1737	7	5	1	1	1782	14	14	•	•
1738	15	5	3	7	1783	12	12	•	•
1739	22	7	7	8	1784	21	21	•	•
1740	13	3	1	9	1785	13	13	•	•
1741	16	5	3	8	1786	13	13	•	•
1742	4	–	1	3	1787	11	11	•	•
1743	•	•	•	•	1788	13	13	•	•
1744	2	–	–	2	1789	20	20	•	•
1745	2	1	–	1	1790	11	11	•	•
1746	4	2	–	2	1791	9	9	•	•
1747	7	–	2	5	1792	10	10	•	•
1748	13	2	4	7	1793	15	15	•	•
1749	15	11	4	–	1794	11	11	•	•
1750	22	18	4	–	1795	18	18	•	•
1751	23	15	8	–	1796	15	15	•	•
1752	20	17	2	1	1797	18	18	•	•
1753	22	12	3	7	1798	17	17	•	•
1754	22	20	2	–	1799	12	12	•	•
1755	25	18	7	–	1800	12	12	•	•
Razem						1328	912	221	195

Posługując się metrykami ślubów parafii kępińskiej właściwie nie da się bliżej określić struktury pochodzenia terytorialnego nowożeńców. Poza licznymi pominięciami (informację tę dla obojga nowożeńców odnotowano w 566 metrykach) problem stanowiła liczna ludność, która w poszukiwaniu pracy napływała do miasta i w nim wstępowała w związki małżeńskie. Przy takich osobach, jeśli odnotowano informację o pochodzeniu, zapisywano miejsce urodzenia, choć mogło to być również ostatnie miejsce pobytu lub określano ich mianem *inquilinus* i *inquilina*. Mogli to być zarówno przybysze mieszkający w Kępnie, na przykład od roku, jak i od kilku czy kilkunastu lat.

Stan cywilny zaznaczono przy 648 mężczyznach i 669 kobietach, a w 516 wypadkach dla obojga nowożeńców równocześnie (38,9%). Jednak jeśli w ogóle

zapisywano stan cywilny, czyniono to głównie w wypadku osób stanu wdowiego. Zarówno w odniesieniu do stanu cywilnego, jak i miejsca zamieszkania nowożeńców stajemy wobec oczywistości pewnych informacji dla osób udzielających ślubów i te śluby rejestrujących w księgach. Zapewne zwłaszcza w drugiej połowie stulecia osoby bez zaznaczonego stanu cywilnego były pannami i kawalerami, a w wypadku metryk, w których miejsce zamieszkania zaznaczono tylko przy pannie lub tylko ostatnim ze świadków, odnosi się ono zapewne do obojga nowożeńców i świadków. Przypuszczenie to potwierdza porównanie odsetka wdowców (21,8%) i wdów (15,4%) w grupie nowożeńców z Kępna z innymi parafiami z tego samego okresu¹⁷.

Wiek nupturientów zaczęto rejestrować dopiero w 1797 i do końca badanego okresu zapisano go przy 31 mężczyznach i 32 kobietach. Średni wiek siedemnastu kawalerów wynosił 27,0, a dwudziestu pięciu panien 23,8 lat.

1. Sezonowość ślubów

Sezonowość miesięczna ślubów w parafii Kępno wyznaczał głównie kalendarz świąt kościelnych i prac polowych. Wybierając datę ślubu należało się liczyć z tradycyjnym zakazem zawierania związków małżeńskich w czasie Wielkiego Postu i Adwentu. W wiejskiej części parafii i prawdopodobnie części mieszkańców miasta w grę wchodziły również prace gospodarskie, głównie w miesiącach wiosennych (orka, zasiewy) oraz na przełomie lata i jesieni (zbiory). Niewątpliwie ważną rolę odgrywał czynnik ekonomiczny i cena żywności, tańszej po żniwach, gdy było jej dużo na rynku niż w innych porach roku.

Tabela 3. Sezonowość miesięczna ślubów zawartych w parafii Kępno w latach 1711–1800

Dekada	Miesiąc												
	ogółem	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Katolicy													
1711–1720	16	2	3	–	1	1	1	2	–	–	3	3	–
1721–1730	57	6	11	1	4	7	2	4	4	2	5	11	–
1731–1740	51	8	5	–	4	3	3	6	1	5	10	6	–

¹⁷ Na przykład na pobliskim Śląsku w parafii toszeckiej wdowcy stanowili 21,1% nowożeńców w mieście i 17,8% na wsi, wdowy to odpowiednio 17,0% i 13,4%, w parafii strzeleckiej udział wdowców wynosił 17,7% a wdów 12,6%, a w radzionkowskiej odpowiednio 15,8% i 13,8%, zob. Danuta Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby w parafii toszeckiej w latach 1789–1877*, [w:] *Śląskie studia demograficzne*, t. 1. *Śluby*, pod red. Zbigniewa Kwaśnego, Wrocław 1995, s. 58; Jerzy Spychała, *Śluby w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870*, tamże, s. 18; Konrad Rzemieniecki, *Ludność parafii radzionkowskiej w latach 1801–1850*, PDP 23, 2002, s. 24.

1741–1750	39	8	1	–	5	2	4	1	2	3	7	6	–
1751–1760	169	35	16	–	8	18	8	11	10	8	27	28	–
1761–1770	174	24	13	1	3	12	10	8	10	11	32	50	–
1771–1780	127	19	13	–	3	7	3	10	8	5	31	28	–
1781–1790	141	26	20	–	2	11	10	5	12	8	22	25	–
1791–1800	137	29	13	–	3	14	13	5	2	14	17	26	1
Razem	911	157	95	2	33	75	54	52	49	56	154	183	1
L. p.	1200	202	136	3	44	97	72	66	63	74	198	244	1

Luteranie

1711–1720	8	1	–	–	–	2	–	–	1	3	–	1	–
1721–1730	21	1	2	–	2	–	1	1	–	2	5	7	–
1731–1740	27	6	1	–	4	1	2	4	3	1	4	1	–
1741–1750	18	2	–	–	2	4	–	1	–	1	3	5	–
1751–1760	54	10	5	–	7	1	5	2	2	5	14	3	–
1761–1770	66	5	5	–	2	3	6	4	5	7	8	21	–
1771–1780	25	–	3	–	–	2	1	2	3	3	1	10	–
1781–1790	2	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
1791–1800	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Razem	221	25	17	–	17	13	15	14	14	23	35	48	–
L. p.	1200	131	98	–	93	71	82	76	76	126	185	262	–

Razem

1711–1720	87	16	14	–	8	12	1	7	3	7	10	9	–
1721–1730	121	20	16	3	6	9	6	7	6	6	17	25	–
1731–1740	128	20	10	–	8	8	10	12	14	14	17	12	3
1741–1750	85	19	1	–	8	6	4	6	5	9	15	12	–
1751–1760	231	46	23	–	15	19	13	13	12	13	45	32	–
1761–1770	240	29	18	1	5	15	16	12	15	18	40	71	–
1771–1780	155	19	16	–	3	9	4	12	11	8	33	40	–
1781–1790	143	26	21	–	2	11	10	5	12	9	22	25	–
1791–1800	137	29	13	–	3	14	13	5	2	14	17	26	1
Razem	1327	224	132	4	58	103	77	79	80	98	216	252	4
L. p.	1200	198	129	4	53	91	70	70	70	90	191	230	4

Z powodu ograniczeń kościelnych tradycyjnie niewiele związków małżeńskich zawierano w marcu, w pierwszej połowie kwietnia oraz w grudniu (tabela

3), choć części ślubów w tych miesiącach udzielono w okresie Wielkiego Postu i Adwentu (między innymi 2 śluby z marca i 3 z grudnia). Podobnie jak w wielu innych społecznościach tego okresu najwięcej ślubów zawarto w miesiącach jesienno-zimowych (69,8%)¹⁸, ze szczególnym natężeniem w październiku, listopadzie i styczniu (52,1%). W wyborze miesiąca w obu grupach wyznaniowych preferowano, na podobnym poziomie, miesiące jesienno-zimowe i nie widać między nimi istotnych różnic pod tym względem (katolicy 70,8%, luteranie 67%).

Tabela 4. Sezonowość ślubów według dnia tygodnia w parafii Kępno w latach 1711–1800

Dekada	Dzień tygodnia							
	ogółem	pon	wt	śr	czw	pt	sob	niedz
Katolicy								
1711–1720	11	1	2	1	2	–	2	3
1721–1730	38	9	8	2	4	–	1	14
1731–1740	31	1	2	2	3	2	3	18
1741–1750	36	2	–	1	–	1	3	29
1751–1760	166	18	47	7	9	10	7	68
1761–1770	174	23	46	5	3	3	6	88
1771–1780	127	18	37	7	6	3	10	46
1781–1790	141	27	13	13	9	18	15	46
1791–1800	137	32	35	13	7	6	9	35
Razem	861	131	190	51	43	43	56	347
%	100	15,2	22,1	5,9	5,0	5,0	6,5	40,3
Luteranie								
1711–1720	7	1	2	–	–	1	–	3
1721–1730	11	4	4	–	–	–	–	3

¹⁸ Podobną sezonowość małżeństw w XVII i XVIII wieku stwierdzono w Brzeżanach w województwie ruskim, w mikroregionie Czacz, na Pałukach i w Pszczewie w Wielkopolsce, w parafii Trzcianne na Podlasiu, w Warszawie, zob. Bohdan Puczyński, *Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII w., część II*, PDP 5, 1972, s. 20 n., 29; Stanisław Borowski, *Procesy demograficzne w mikroregionie Czacz w latach 1598–1975*, tamże 9, 1976, s. 151 n.; Cezary Kukło, *Próba analizy demograficznej rejestracji metrykalnej ślubów parafii Trzcianne w I połowie XVII w.*, tamże 13, 1981, s. 108–110; Cezary Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991, s. 90–94; Marek Górny, *Zawarcie małżeństwa na wsi pałuckiej w XVIII wieku: parafia szaradowska*, „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne” 7, 1996, s. 70 n.; Karolina Korenda, *Rejestracja metrykalna parafii Pszczew z XVII wieku*, PDP 24, 2003, s. 60 n.

1731–1740	19	–	2	2	–	1	2	12
1741–1750	14	3	2	–	–	1	–	8
1751–1760	53	8	16	1	5	2	–	21
1761–1770	66	4	30	3	3	1	2	23
1771–1780	25	3	13	2	1	2	1	3
1781–1790	2	2	–	–	–	–	–	–
1791–1800	–	–	–	–	–	–	–	–
Razem	197	25	69	8	9	8	5	73
%	100	12,7	35,0	4,1	4,6	4,1	2,5	37,0

Razem

1711–1720	65	11	13	6	7	5	4	19
1721–1730	77	19	19	4	6	1	1	27
1731–1740	82	4	5	7	5	3	7	51
1741–1750	73	7	3	2	–	5	5	51
1751–1760	227	26	63	8	14	17	8	91
1761–1770	240	27	76	8	6	4	8	111
1771–1780	155	21	51	10	7	5	11	50
1781–1790	143	29	13	13	9	18	15	46
1791–1800	137	32	35	13	7	6	9	35
Razem	1199	176	278	71	61	64	68	481
%	100	14,7	23,2	5,9	5,1	5,3	5,7	40,1

Śluby zawierane w kościele kępińskim najczęściej odbywały się w niedzielę, rzadziej we wtorek i poniedziałek (tabela 4). W przeciwieństwie do sezonowości miesięcznej wyraźna jest różnica w zachowaniach luteranów i katolików. Preferencje katolików, z racji wielkości grupy, są zbieżne z danymi zbiorczymi. Luteranie również wybierali niedzielę, wtorek i poniedziałek, z tym, że w odróżnieniu od katolików, niedziela i wtorek były równie często wybieranymi dniami. W odniesieniu do katolików, w ostatniej ćwierci stulecia widoczny jest wzrost znaczenia poniedziałku i wtorku jako dnia ślubu i wyrównanie liczby ślubów udzielanych w tych trzech dniach.

2. Śluby międzywyznaniowe

Wspólne zamieszkiwanie Kępna przez luteranów i katolików, poza codziennymi relacjami sąsiedzkimi i gospodarczymi, prowadziło również do zawierania międzywyznaniowych związków małżeńskich. W księgach metrykalnych zanoto-

wano informację o 47 takich ślubach. Do czasu założenia osobnych ksiąg protestanckich, pod koniec 1775 roku, przed ołtarzem stało 30 par mieszanych (17 luteranów z katoliczkami i 13 katolików z luterankami), a do 1781 roku kolejnych kilka par katolików i protestantek. Po tym okresie notowano już tylko śluby katoliczek z luteranami. Śluby katolików z luterankami zostały udzielone zapewne w zborze i zarejestrowane w tamtejszych księgach. Co ciekawe, na czternaście metryk, przy których zanotowano wyznanie obu świadków obaj byli katolikami zarówno przy ślubach katolików z luterankami, jak i luteranów z katoliczkami.

3. Świadcowie ślubów

Świadcami ślubu niemal zawsze byli dwaj mężczyźni. Tylko wyjątkowo jednym ze świadków była kobieta. Odnotowano również kilkanaście ślubów z trzema świadkami, przy kilku dodano „i inni”. Na świadków proszono zazwyczaj osoby znaczniejsze lub popularniejsze w lokalnej społeczności. Można wymienić kilkadziesiąt osób, które pełniły tę rolę kilka, kilkanaście lub kilkadziesiąt razy. Rekordzistą pod tym względem był Maciej Muszyński, miejscowy organista, który w latach 1749–1785 był świadkiem prawie 200 razy, przy co czwartym ślubie udzielonym w tym okresie. Dość znacznie różnił się dobór świadków ze względu na ich wyznanie i wyznanie pary młodej. W wypadku ślubów protestantów połowa nowożeńców zaprosiła na świadków dwóch katolików, a połowa dwóch protestantów. Zdarzały się nieliczne pary mieszane. Inaczej pod tym względem zachowywali się katolicy. Na około 350 metryk ślubów z zaznaczonym wyznaniem świadków zaledwie przy kilkunastu świadkami byli luteranie i w kilku kolejnych zapisano mieszane wyznaniowo pary świadków.

II. Chrzty

W latach 1711–1800 odnotowano 5320 chrztów, wśród nich 3959 chrztów katolików, 1119 protestantów i 242 o nieznanym wyznaniu. Jak już wspomnieliśmy wyżej, zdecydowana poprawa rejestracji metrykalnej nastąpiła z końcem lat czterdziestych, co spowodowało w krótkim czasie podwojenie rocznych liczb chrztów (tabela 5). Średnia liczba chrztów w pierwszej połowie wieku wynosiła 40 chrztów rocznie, a w latach 1751–1775, do utworzenia metryk luterskich, rejestrowano w roku średnio 90 metryk. W wypadku katolików — średnio w roku 24 chrzty w pierwszej i 60 chrztów w drugiej połowie stulecia.

Metryki chrztów parafii kępińskiej są dużo bardziej precyzyjne niż metryki ślubów. Pominięcia nazwiska i imienia ojca dotyczą zaledwie kilkudziesięciu wypadków. Osobną kwestią pozostają najczęściej pomijani w metrykach ojcowie dzieci nieślubnych. Również w blisko 60 metrykach brakuje jakiegokolwiek wzmianki o matce, która równie często była określana tylko z imienia lub z imie-

nia i nazwiska. Wyznanie rodziców odnotowano przy 95% wpisów, przy czym nie zaznaczano wyraźnie, jakiego wyznania będzie dziecko z małżeństw mieszanych. Niemal równie często zaznaczono miejsce zamieszkania rodziców (90%). Stosunkowo rzadko informowano o stanie społecznym rodziców. Odpowiednia wzmianka znalazła się tylko w 555 metrykach (10,4%) i były to ogólne określenia takie jak „hortulanus”, „laboriosus”, „honestus”, „famatus” czy „generosus” oraz dużo rzadziej nazwa wykonywanego zawodu lub piastowanego urzędu miejskiego.

Tabela 5. Roczne liczby chrztów w parafii Kępno w lata 1711–1800

Rok	Ogółem	Katolicy	Ewangelicy	Brak danych	Rok	Ogółem	Katolicy	Ewangelicy	Brak danych
1711	15	–	–	15	1756	74	49	23	2
1712	18	–	–	18	1757	79	57	21	1
1713	20	1	–	19	1758	85	58	26	1
1714	18	–	1	17	1759	105	73	32	–
1715	28	6	10	12	1760	102	66	35	1
1716	26	5	8	13	1761	116	83	32	1
1717	35	19	11	5	1762	95	60	33	2
1718	43	23	15	5	1763	80	56	21	3
1719	33	26	7	–	1764	121	85	33	3
1720	30	22	8	–	1765	81	48	33	–
1721	42	27	13	2	1766	121	95	26	–
1722	33	18	13	2	1767	95	63	32	–
1723	36	24	11	1	1768	96	73	22	1
1724	55	33	19	3	1769	86	60	26	–
1725	49	28	18	3	1770	83	58	25	–
1726	38	33	3	2	1771	75	48	27	–
1727	39	22	13	4	1772	61	41	18	2
1728	45	26	11	8	1773	69	46	23	–
1729	39	25	9	5	1774	76	60	16	–
1730	42	31	8	3	1775	78	64	14	–
1731	57	33	12	12	1776	44	42	–	2
1732	43	31	10	2	1777	60	58	2	–
1733	22	18	4	–	1778	53	51	2	–

1734	30	19	11	–	1779	63	61	2	–
1735	41	25	11	5	1780	60	60	–	–
1736	57	26	19	12	1781	72	72	–	–
1737	19	15	3	1	1782	57	55	2	–
1738	39	21	12	6	1783	53	53	–	–
1739	57	31	20	6	1784	76	75	1	–
1740	50	22	18	10	1785	65	65	–	–
1741	45	25	15	5	1786	56	54	2	–
1742	41	32	8	1	1787	51	48	3	–
1743	2	1	1	–	1788	48	44	4	–
1744	41	29	11	1	1789	60	60	–	–
1745	59	41	18	–	1790	68	67	1	–
1746	62	38	22	2	1791	46	46	–	–
1747	47	39	8	–	1792	52	52	–	–
1748	73	45	25	3	1793	59	59	–	–
1749	58	37	20	1	1794	53	53	–	–
1750	73	50	23	–	1795	51	51	–	–
1751	76	52	22	2	1796	69	69	–	–
1752	87	55	32	–	1797	73	73	–	–
1753	72	54	17	1	1798	63	63	–	–
1754	98	64	32	2	1799	60	60	–	–
1755	135	91	30	14	1800	62	62	–	–
					Razem	5320	3959	1119	242

1. Sezonowość chrztów (urodzeń)

W parafii kępińskiej w obu społecznościach wyznaniowych najwięcej dzieci urodziło się we wrześniu i październiku, najmniej w czerwcu i w mniejszym stopniu w grudniu i maju (tabela 6)¹⁹. Wzrost liczby urodzeń dzieci katolickich miej-

¹⁹ Sezonowość chrztów w różnych parafiach była zróżnicowana. W brzeżańskiej najwięcej chrztów (urodzeń) stwierdzono w marcu, lutym i styczniu u łacinników oraz w lutym, styczniu i listopadzie u unitów; w parafii pszczyńskiej w marcu i wrześniu; w warszawskiej parafii Świętego Krzyża w marcu, kwietniu i lutym; w parafii toszeckiej w styczniu, maju i czerwcu; w parafii strzeleckiej w styczniu i marcu, zob. B. Puczyński, *Ludność* [19], s. 40; C. Kukło, *Rodzina* [19], s. 120; K. Korenda, *Rejestracja* [19], s. 54; Danuta Daszkiewicz-Ordyłowska, *Urodzenia w parafii toszeckiej w latach 1789–1877*, [w:] *Śląskie studia demograficzne*, t. 2. *Urodzenia*, pod red. Zbigniewa Kwaśnego, Wrocław 1995, s. 25; Jerzy Spychała, *Urodzenia w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870*, tamże, s. 9.

skich i wiejskich oraz protestanckich we wrześniu i październiku był związany z sezonowością ślubów, których najwięcej zawierano w listopadzie i październiku (tabela 3), i następującymi po nich poczęciami dzieci pierwszych. Trudniej znaleźć wytłumaczenie spadku liczby urodzeń w czerwcu, a więc poczęć około września i października, dotyczącego obszarów zarówno wiejskich, jak i miejskich społeczności katolickiej i luterańskiej. Nie widać tu wpływu sezonowości ślubów i narodzin pierwszych dzieci, ponieważ zarówno we wrześniu, jak i w październiku zawierano przeciętną liczbę związków małżeńskich. Wpływ na spadek liczby poczęć miał okres żniw i zbiorów, niewątpliwym w wypadku wsi, w których jest widoczny również spadek liczby urodzeń w maju (poczęcia w sierpniu). W wypadku miasta mogło być podobnie. Nic nie wiadomo o jego strukturze zawodowej, poza tym, że było ośrodkiem o silnym rzemiośle i handlu, ale nie oznacza to, że duża grupa jego mieszkańców, zwłaszcza na przedmieściach, nie zajmowała się rolnictwem. A wtedy ich zachowania podlegałyby stałemu cyklowi prac polowych.

Zaobserwowana mniejsza liczba urodzeń w grudniu dotyczy tylko katolików mieszkających w mieście i można uznać ją za przypadkową wynikającą z wyraźnie mniejsze liczby urodzeń tylko w latach 1761–1770, co przełożyło się na wynik dla całego stulecia (tabela 6).

Tabela 6. Sezonowość urodzeń w parafii Kępno w latach 1711–1800

Dekada	Miesiąc												
	ogółem	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Katolicy — wieś													
1711–1720	16	1	2	1	1	3	1	1	–	1	3	1	1
1721–1730	63	6	8	7	6	1	4	6	3	4	7	5	6
1731–1740	39	3	1	3	3	1	5	4	4	6	3	2	4
1741–1750	97	6	9	5	6	5	8	7	11	12	8	7	13
1751–1760	115	11	11	8	9	8	5	16	9	7	14	8	9
1761–1770	130	10	11	13	23	9	8	11	9	6	8	13	9
1771–1780	140	10	14	14	11	10	8	6	20	14	18	7	8
1781–1790	154	17	15	16	8	9	12	9	8	12	15	15	18
1791–1800	183	12	17	20	19	9	13	12	16	14	23	14	14
Razem	937	76	88	87	86	55	64	72	80	76	99	72	82
L. p.	1200	96	122	109	112	69	83	91	100	99	124	93	102
Katolicy — miasto													
1711–1720	81	8	12	7	2	3	3	5	10	4	5	18	4
1721–1730	183	14	17	10	19	18	14	12	10	18	20	18	13

1731–1740	167	18	12	12	17	18	9	9	7	23	15	18	9
1741–1750	218	18	23	18	22	14	11	20	15	17	19	16	25
1751–1760	465	35	37	36	41	32	27	42	41	59	49	38	28
1761–1770	522	36	36	46	65	41	43	53	44	52	37	43	26
1771–1780	371	27	34	31	24	34	20	31	31	45	33	36	25
1781–1790	424	33	29	32	35	35	33	34	50	32	39	34	38
1791–1800	399	47	24	32	37	31	26	39	24	30	42	30	37
Razem	2830	236	224	224	262	226	186	245	232	280	259	251	205
L. p.	1200	98	103	93	113	94	80	102	96	120	108	108	85

Luteranie

1711–1720	60	4	3	2	5	4	7	8	8	6	5	4	4
1721–1730	121	6	9	11	15	19	8	4	11	15	5	5	13
1731–1740	120	8	8	17	9	11	11	13	10	8	11	7	7
1741–1750	151	10	12	10	11	6	17	10	11	23	13	16	12
1751–1760	270	20	22	15	16	24	17	22	29	25	26	23	31
1761–1770	283	25	28	16	24	23	15	32	27	30	23	25	15
1771–1780	104	16	17	9	6	11	2	7	9	8	6	8	5
1781–1790	13	3	2	1	–	1	1	1	1	1	1	–	1
1791–1800	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Razem	1122	92	101	81	86	99	78	97	106	116	90	88	88
L. p.	1200	96	117	85	93	104	85	101	111	126	94	94	92

Razem

1711–1720	266	25	23	20	18	18	17	22	28	19	26	32	18
1721–1730	418	29	37	34	43	43	32	28	25	42	36	30	39
1731–1740	415	36	29	40	34	40	34	30	28	51	37	33	23
1741–1750	501	36	46	36	41	31	41	39	40	54	44	41	52
1751–1760	913	74	76	67	72	66	52	81	82	97	98	76	72
1761–1770	974	76	76	75	115	74	70	101	87	91	76	83	50
1771–1780	639	56	66	57	42	56	30	47	61	70	59	55	40
1781–1790	606	53	47	51	44	49	46	47	59	45	56	50	59
1791–1800	588	59	42	52	57	41	39	51	41	45	65	45	51
Razem l.b.	5320	444	442	432	466	418	361	446	451	514	497	445	404
L.p.	1200	98	108	96	106	92	83	99	100	117	100	102	89

Jednoczesne zapisy o dacie i godzinie urodzenia oraz terminie chrztu na kartach ksiąg metrykalnych pojawiły się dopiero w listopadzie 1797 roku i od tego czasu były regularnie notowane w niemal każdej metryce chrztu (nie ma ich przy zaledwie czterech). Na 189 urodzonych w tym czasie dzieci, przy których zapisano datę urodzenia, 38,1% zostało ochrzczonych następnego dnia po narodzinach, 28% w drugim, a 16,9% w trzecim dniu po urodzeniu. W dniu urodzenia ochrzczono 7,4% dzieci.

2. Urodzenia mnogie

Dotychczasowe ustalenia polskiej demografii historycznej wskazują na niewielki odsetek urodzeń mnogich wśród ogółu porodów. W świetle dostępnych danych było to od 1,2% do 2,5% urodzeń²⁰. Podobne dane uzyskaliśmy dla osiemnastowiecznego Kępna. W świetle ksiąg chrztów w latach 1711–1800 na terenie parafii doszło do 62 urodzeń mnogich, w tym do dwukrotnego urodzenia trojaczków, co stanowiło 1,2% ogólnej liczby urodzeń. Pod tym względem nie stwierdziliśmy istotnych różnic między katolikami i ewangelikami. Urodzenia mnogie wśród katolików to 1,3%, a wśród ewangelików 1,2% ogółu urodzeń.

3. Rodzice chrzestni

Na rodziców chrzestnych zazwyczaj proszono mężczyznę i kobietę. Zaledwie w kilkunastu wypadkach chrzestnych było troje, a przy jednym, szlacheckim, czworo. Chrzestni zazwyczaj byli wyznania rodziców, choć dość liczne były chrzty z obojgiem chrzestnych lub jednym z nich o odmiennym wyznaniu niż rodzice dziecka.

Podobnie jak w wypadku świadków ślubów wiele osób trzymających dziecko do chrztu czyniło to wielokrotnie. W księgach chrztów odnotowano kilkadziesiąt kobiet i mężczyzn, którzy byli chrzestnymi kilkanaściorga czy kilkudziesięciorga

²⁰ W parafii brzeżańskiej 2,5%, a w siedemnastowiecznej parafii Trzciannie 1,7%. W śląskich parafiach było to 1,2% w kaczorowskiej, 2,3% w ślawięcickiej, 1,1% w ziemieckiej, 1,4% w bielawskiej, 2,2% w kochłowieckiej i 1,3% w radzionkowskiej, zob. B. Puczyński, *Ludność* [19], s. 40; Gertruda Gralla, *Urodzenia i zgony w parafii Ziemiećce w powiecie gliwickim w latach 1650–1970*, „Przegląd Antropologiczny” 40, 1974, s. 185; Hanna Górecka, Alicja Janeczko, *Ruch naturalny ludności parafii Ślawiećce w latach 1804–1870*, „Studia Śląskie. Seria Nowa” 40, 1982, s. 286; Cezary Kukło, *Funkcjonowanie społeczności parafialnej na tle analizy rejestracji chrztów parafii Trzciannie 1600–1654*, [w:] *Spółeczeństwo staropolskie*, t. 3, pod red. Andrzeja Wyczańskiego, Warszawa 1983, s. 192; Teresa Krotla, *Ludność parafii bielawskiej w latach 1766–1830*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 46, 1991, nr 4, s. 429; Małgorzata Bąk, *Ludność parafii ewangelickiej Kaczorów (pow. Świerzawa) w latach 1796–1870*, „Studia Śląskie. Seria Nowa” 53, 1994, s. 289; Pelagia Kwapulińska, *Urodzenia w parafii kochłowieckiej w XIX wieku*, [w:] *Śląskie studia demograficzne*, t. 2. *Urodzenia*, pod red. Zbigniewa Kwaśnego, Wrocław 1995, s. 37; K. Rzemieniecki, *Ludność* [17], s. 46 n.

dzieci. Rekordzistą w tym zakresie był Szymon Kijak, który jako chrzestny wystąpił ponad 200 razy. Poza nim często wybierano Mariannę Biczyskową, matkę chrzestną około 90 dzieci, czy wspomnianego już przy okazji omawiania świadków ślubów miejscowego organistę Macieja Muszyńskiego, ojca chrzestnego około 70 dzieci. Przedstawiony obraz w żadnym razie nie koresponduje z opiniami o starannym doborze chrzestnych, którzy powinni pomagać w katolickim wychowaniu swoich chrześniaków, a w wypadku śmierci rodziców biologicznych mieli nawet obowiązek ich zastąpić. Trudno sobie wyobrazić, że wymienione wyżej osoby miałyby zastąpić rodziców kilkudziesięciorgu dzieciom. Dobór chrzestnych w Kępnie i jego wiejskich przyległościach w większości wypadków odbywał się na zasadzie lokalnej popularności kandydatów. Istotnym czynnikiem mogło być również pokrewieństwo kandydata z rodzicami dziecka. Wymaga to jednak analizy związków krewniaczych w Kępnie, nieograniczającej się tylko do stwierdzenia tego samego nazwiska u rodziców dziecka i u rodziców chrzestnych.

4. Dzieci nieślubne

W księgach metrykalnych parafii odnotowano 148 dzieci poczętych i urodzonych poza związkami małżeńskimi, które stanowiły 2,8% wszystkich urodzeń (tabela 7). Pod względem natężenia urodzeń nieślubnych widoczne są wyraźne różnice między katolikami i luteranami. Dla porównania tych dwóch społeczności wybraliśmy lata 1751–1770, będące okresem, w którym widoczna jest znacząca poprawa rejestracji metrykalnej, a obie społeczności wyznaniowe są jeszcze wspólnie odnotowywane przez katolickiego duchownego. W latach tych urodziło się 55 dzieci nieślubnych, z których 39 ochrzczono w obrządku katolickim, 10 w luteranckim, a przy 6 nie podano informacji o wyznaniu²¹. Stanowiły one 3,2% urodzeń katolickich i 1,8% luteranckich.

Metryki dzieci nieślubnych najczęściej nie zawierały informacji o ojcach dzieci. Zanotowano je tylko w wypadku 17 mężczyzn, głównie po 1765 roku. Najczęściej po imieniu dziecka zapisywano, że ojciec nie jest znany, podawano imię i nazwisko panięskie matki oraz informacje o jej wyznaniu, miejscu zamieszkania i dane chrzestnych²².

²¹ Informacje o matkach i chrzestnych szóstki dzieci, o nieokreślonym wyznaniu można zinterpretować jako wskazujące na katolickie wyznanie większości z nich.

²² Dobór chrzestnych, jak i wybór imienia dla dziecka nie wskazują, aby dzieci nieślubne były pod tym względem piętnowane przez lokalną społeczność lub księdza. Ostatnio o dzieciach nieślubnych, zob. Mateusz Wyźga, *Urodzenia pozamałżeńskie w podkrakowskiej parafii Raciborowice w XVII–XVIII wieku w świetle ksiąg metrykalnych*, PDP 29, 2010, s. 157–171.

Tabela 7. Urodzenia nieślubne w parafii Kępno w latach 1711–1800

Dekada	Liczba urodzeń	Liczba urodzeń nieślubnych				% ogółu urodzeń
		razem	katolicy	luteranie	b. d.	
1711–1720	266	6	2	1	3	2,3
1721–1730	418	8	3	–	5	1,9
1731–1740	415	7	–	–	7	1,7
1741–1750	501	13	6	1	6	2,6
1751–1760	913	27	17	6	4	3,0
1761–1770	974	28	22	4	2	2,9
1771–1780	639	20	14	3	3	3,1
1781–1790	606	14	12	2	–	2,3
1791–1800	588	25	25	–	–	4,3
Razem	5320	148	101	17	30	2,8

III. Zgony

W kępińskich księgach zgonów w badanym okresie odnotowano 3563 zgony, wśród nich zgony 2464 katolików, 687 protestantów i 412 o nieznanym wyznaniu (tabela 8). Podobnie jak w wypadku metryk ślubów i chrztów poziom rejestracji metryk zgonów poprawił się w połowie stulecia, co wiązało się ze zmianą na stanowisku proboszcza. Przełożyło się to na wyraźny wzrost liczby wpisów oraz poprawę ich treści. Równocześnie zmniejszyła się liczba zapisów pozbawionych nazwisk, wyznania, wieku bądź miejsca zamieszkania zmarłego. Dla lat 1711–1800 brakuje informacji o nazwiskach w około 10% metryk, w 12% o wyznaniu, w 22% o wieku, a w 24% o miejscu zamieszkania zmarłego. Podobnie jak w metrykach ślubów i chrztów rzadko zapisywano określenia stanu społecznego, wykonywanego zajęcia lub pełnionej funkcji.

Tabela 8. Roczne liczby zgonów w parafii Kępno w latach 1711–1800

Rok	Ogółem	Katolicy	Ewangelicy	Brak danych	Rok	Ogółem	Katolicy	Ewangelicy	Brak danych
1711	4	3	–	1	1756	29	14	6	9

1712	13	2	–	11	1757	91	58	26	7
1713	18	9	–	9	1758	45	22	15	8
1714	12	2	–	10	1759	44	25	19	–
1715	10	5	2	3	1760	65	44	20	1
1716	16	5	4	7	1761	159	97	50	12
1717	18	3	1	14	1762	93	56	26	11
1718	11	8	1	2	1763	95	54	34	7
1719	15	6	3	6	1764	90	54	27	9
1720	16	10	1	5	1765	73	38	20	15
1721	17	6	7	4	1766	115	65	40	10
1722	7	1	3	3	1767	64	34	20	10
1723	22	15	5	2	1768	76	48	21	7
1724	13	7	2	4	1769	68	37	24	7
1725	12	5	2	5	1770	67	34	20	13
1726	13	8	2	3	1771	68	36	26	6
1727	13	7	5	1	1772	122	73	42	7
1728	13	9	2	2	1773	75	46	18	11
1729	15	10	5	–	1774	44	25	11	8
1730	3	2	1	–	1775	62	35	18	9
1731	21	15	3	3	1776	72	60	–	12
1732	29	14	9	6	1777	36	36	–	–
1733	20	16	4	–	1778	44	44	–	–
1734	20	15	4	1	1779	35	35	–	–
1735	44	34	10	–	1780	35	35	–	–
1736	144	89	22	33	1781	62	60	2	–
1737	35	29	6	–	1782	44	44	–	–
1738	24	15	5	4	1783	57	57	–	–
1739	35	16	5	14	1784	33	33	–	–
1740	•	•	•	•	1785	13	13	–	–
1741	•	•	•	•	1786	10	10	–	–
1742	•	•	•	•	1787	31	31	–	–
1743	•	•	•	•	1788	37	37	–	–
1744	•	•	•	•	1789	27	27	–	–
1745	27	11	4	12	1790	27	27	–	–
1746	23	12	1	10	1791	45	45	–	–
1747	19	10	2	7	1792	36	36	–	–
1748	34	17	6	11	1793	36	36	–	–

1749	23	13	5	5	1794	50	50	–	–
1750	62	42	20	–	1795	70	70	–	–
1751	27	19	8	–	1796	57	57	–	–
1752	47	28	17	2	1797	34	34	–	–
1753	6	5	–	1	1798	33	33	–	–
1754	58	21	15	22	1799	30	30	–	–
1755	51	31	10	10	1800	54	54	–	–
Razem						3563	2464	687	412

1. Sezonowość zgonów

Rozkład liczby zgonów mieszkańców Kępna i jego okolic w poszczególnych miesiącach roku był wyraźnie związany z porą roku. Zestawienie zapisów metrykalnych unaocznia ich duże natężenie w końcu zimy i wczesną wiosną oraz późnym latem. Jest to zjawisko charakterystyczne dla wszystkich dotąd poznanych społeczności miejskich i wiejskich XVII–XIX wieku²³. W parafii kępińskiej najwięcej zgonów zanotowano od lutego do kwietnia oraz w czerwcu na wsi i lipcu-sierpniu w mieście (tabela 9). Wysoka umieralność w końcu zimy i wczesną wiosną oraz późnym latem i wczesną jesienią wynikała z trudnych warunków bytowania w zimie, głodu na przednówku oraz większej liczby zatruc i infekcji przewodu pokarmowego na jesieni²⁴.

²³ Zob. Stanisław Borowski, *Procesy demograficzne w mikroregionie Czacz w latach 1598–1975*, PDP 9, 1976, s. 153; Emilia Brodnicka, *Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.*, PDP 2, 1968, s. 204 n.; B. Puczyński, *Ludność* [18], s. 48 n.; Janina Gawrysiakowa, *Badania demograficzne w parafii Bochoznica Kościelna*, PDP 8, 1975, s. 107; Edmund Piasecki, *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII–XX w.*, Warszawa-Wrocław 1990, s. 117 n.; T. Krotła, *Ludność* [21], s. 435; C. Kukło, *Rodzina* [19], s. 154 n.; Danuta Daszkiewicz-Ordyłowska, *Zgony w parafii toszeckiej w latach 1789–1877*, [w:] *Śląskie studia demograficzne*, t. 3. *Zgony*, pod red. Zbigniewa Kwaśnego, Wrocław 1996, s. 31; Jerzy Spychała, *Zgony w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870*, tamże, s. 9; Hanna Kosiorek, *Zgony w parafii klasztornej w Gubinie w latach 1677–1736*, „Rocznik Lubuski” 27, cz. 2, 2001, s. 83; K. Rzemieniecki, *Ludność* [18], s. 54.

²⁴ Edmund Piasecki, *Problem wartości poznawczej wskaźników sezonowości zgonów*, PDP 13, 1981, s. 52, 55 n.

Tabela 9. Sezonowość zgonów w parafii Kępno w latach 1711–1800

Dekada	Miesiąc												
	ogółem	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Katolicy — wieś													
1711–1720	35	6	1	5	1	–	4	2	–	6	2	4	4
1721–1730	14	–	1	2	3	–	3	3	1	–	–	1	–
1731–1740	54	–	7	19	4	–	9	8	1	1	1	1	3
1741–1750	33	4	2	6	4	2	6	3	–	1	–	1	4
1751–1760	44	4	5	5	7	2	–	3	7	2	2	2	5
1761–1770	114	7	6	9	11	11	15	13	6	7	11	13	5
1771–1780	79	6	6	7	12	6	11	9	7	3	2	4	6
1781–1790	82	5	12	8	8	9	7	4	5	4	8	5	7
1791–1800	133	9	17	18	14	7	6	4	10	14	12	11	11
Razem	588	41	57	79	64	37	61	49	37	38	38	42	45
L. p.	1200	83	127	157	132	74	127	97	74	79	74	87	89
Katolicy — miasto													
1711–1720	23	4	–	3	2	1	–	2	3	4	–	3	1
1721–1730	47	4	7	5	3	1	7	7	5	4	1	1	2
1731–1740	75	6	5	10	11	7	9	4	4	2	5	4	8
1741–1750	65	4	2	3	7	3	3	8	3	6	18	4	4
1751–1760	196	11	21	17	21	17	10	37	19	12	14	9	8
1761–1770	392	36	32	17	44	33	47	39	40	25	25	30	24
1771–1780	291	19	23	32	30	21	24	31	26	21	22	23	19
1781–1790	232	19	21	20	17	25	18	23	27	11	16	14	21
1791–1800	307	26	28	29	37	19	23	16	30	35	29	19	16
Razem	1628	129	139	136	172	127	141	167	157	120	130	107	103
L. p.	1200	93	111	98	128	92	105	121	113	89	94	81	75
Luteranie													
1711–1720	9	2	–	1	2	–	–	1	–	1	–	1	1
1721–1730	21	4	3	4	3	–	1	2	1	–	1	–	2
1731–1740	13	–	1	–	1	1	–	3	1	2	–	2	2
1741–1750	33	1	1	1	2	1	3	–	2	8	8	2	4
1751–1760	114	11	6	12	18	5	5	20	11	12	4	3	7
1761–1770	254	19	22	20	25	21	34	30	17	14	17	17	18
1771–1780	101	6	4	12	18	8	8	15	4	8	2	11	5

1781–1790	2	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–
1791–1800	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Razem	547	43	37	50	69	36	51	71	37	46	32	36	39
L. p.	1200	93	89	106	153	78	113	153	80	102	69	80	84

Razem

1711–1720	136	24	12	14	12	2	7	11	5	21	4	13	11
1721–1730	128	14	17	14	16	4	13	15	8	9	9	4	5
1731–1740	308	17	24	43	30	22	30	19	15	22	23	28	35
1741–1750	188	22	8	15	15	10	16	18	7	21	31	11	14
1751–1760	463	41	39	43	58	35	24	71	48	32	24	26	22
1761–1770	900	74	74	62	89	82	106	91	77	59	63	69	54
1771–1780	593	37	43	66	70	49	54	70	49	36	34	44	41
1781–1790	341	27	33	30	26	35	25	29	35	17	29	24	31
1791–1800	445	36	45	48	51	27	30	21	40	49	41	30	27
Razem	3502	292	295	335	367	266	305	345	284	266	258	249	240
L. p.	1200	98	111	112	127	89	106	116	95	92	87	86	81

Szczegółowa analiza wieku zmarłych pozwala stwierdzić jego związek z natężeniem umieralności w poszczególnych porach roku. Największy odsetek zgonów noworodków jest widoczny na przełomie zimy i wiosny, czyli w marcu i kwietniu (tabela 10). Oznacza to, że dzieci rodzące się w tym okresie miały najmniejszą szansę na przeżycie pierwszych miesięcy życia, co wynikało z trudnej sytuacji żywnościowej na przednówku, a przez to z niedożywienia i osłabienia rodzących w tym okresie kobiet. Należałoby zbadać, czy wśród kobiet widoczna była wyższa niż w innych miesiącach śmiertelność okołopołożowa. W wypadku noworodków widoczna była również niższa niż w innych miesiącach śmiertelność w okresie zimowym. Nieco inaczej kształtowało się natężenie sezonowości zgonów niemowląt, których najwyższa śmiertelność przypadała na lipiec–sierpień. Również wyraźnie mniej niemowląt umierało w zimie. Z kolei wyższa śmiertelność dzieci między pierwszym a czwartym rokiem życia wyraźnie była skumulowana w miesiącach letnich, głównie w lipcu i sierpniu, a w nieco mniejszym stopniu w czerwcu i wrześniu. W wypadku dzieci starszych, mających od pięciu do czternastu lat, widoczne są dwa okresy większej liczby zgonów. Przypadały one na kwiecień oraz na lipiec–wrzesień. Sezonowość zgonów dzieci, zwłaszcza tych, które przeżyły pierwszy rok życia, w okresie późnej wiosny, lata i wczesnej jesieni należy wiązać ze zwiększoną liczbą zatruc i infekcji pokarmowych oraz w wypadku wsi i rolniczej części miasta z mniejszą uwagą rodziców skupionych wówczas na pracach polowych.

Nieco inaczej wyglądała sezonowość zgonów osób dorosłych, wśród których natężenie zgonów przypadało na przełom zimy i wiosny, od lutego do kwietnia w wypadku osób w wieku 15–59 lat oraz w marcu i kwietniu w wypadku osób powyżej 60. roku życia. Wzrost umieralności w obu grupach wiekowych późną zimą i wczesną wiosną był związany niewątpliwie z osłabieniem organizmu po zimie i ograniczonym dostępem do żywności na przednówku.

Tabela 10. Sezonowość zgonów wg wieku w parafii Kępno w latach 1711–1800

Wiek	Miesiąc														
	I. b.	I. s.	I. p.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Katolicy — wieś															
0 m-c	37	37	1200	32	65	195	195	32	97	130	163	97	130	32	32
1–12 m-cy	50	50	1200	96	168	24	144	96	144	120	120	120	96	72	–
1–4 lata	109	109	1200	55	66	121	154	55	144	110	99	99	77	110	110
5–14 lat	40	40	1200	30	120	180	240	30	120	30	60	90	120	90	90
15–59 lat	139	140	1200	78	164	138	121	138	69	69	60	26	112	121	104
60+	87	87	1200	165	97	124	97	97	83	69	69	110	55	69	165
Katolicy — miasto															
0 m-c	105	105	1200	103	57	114	172	91	103	126	34	114	126	91	69
1–12 m-cy	222	219	1200	103	124	81	119	108	81	113	130	119	76	86	60
1–4 lata	472	465	1200	79	81	61	79	91	135	147	183	102	102	76	64
5–14 lat	102	102	1200	35	59	106	118	118	94	165	141	141	129	35	59
15–59 lat	327	322	1200	99	158	110	132	99	95	95	73	66	92	89	92
60+	221	215	1200	113	92	152	185	92	71	98	71	38	92	98	98
Luteranie															
0 m-c	38	38	1200	158	63	158	95	126	126	158	–	63	95	126	32
1–12 m-cy	54	54	1200	67	89	89	67	67	244	222	89	44	67	22	133
1–4 lata	168	166	1200	57	64	100	71	71	136	221	129	165	57	100	29
5–14 lat	30	30	1200	120	80	40	200	80	40	200	120	120	120	40	40
15–59 lat	121	121	1200	129	89	129	268	69	89	89	60	41	69	69	99
60+	77	77	1200	62	93	109	187	109	78	78	62	109	78	78	157
Razem															
0 m-c	198	195	1200	97	61	145	158	79	97	145	61	97	121	85	54
1–12 m-cy	358	353	1200	94	114	73	111	101	117	148	124	104	73	77	64
1–4 lata	830	820	1200	72	77	75	87	90	137	156	155	116	88	85	62

5–14 lat	208	204	1200	81	81	110	144	92	81	144	127	121	103	58	58
15–59 lat	717	709	1200	105	142	137	147	109	82	80	69	52	90	97	90
60+	484	478	1200	114	87	131	156	107	82	84	82	69	82	87	119

2. Przyczyny zgonów i termin pogrzebu

Informacje takie jak przyczyna zgonu oraz jednoczesny zapis daty zgonu i terminu pogrzebu na kartach badanych metryk pojawiają się dopiero w ostatnich latach XVIII wieku. W wypadku tych ostatnich odnotowano je zaledwie dla czterestu osób, zmarłych między listopadem 1797 a lutym 1798 roku. Wśród nich dziewięć osób pochowano w drugi dzień po śmierci, a pięć w trzeci dzień.

Więcej konsekwencji widać w zapisie przyczyny śmierci. Pierwsze wzmianki na ten temat pojawiają się w 1795 roku, jednak nie były odnotowywane regularnie. Zmiana w tym zakresie nastąpiła w listopadzie 1797 roku, gdy do ksiąg pogrzebów wprowadzono układ tabelaryczny. W całym tym okresie przyczynę zgonu zapisano przy 152 osobach. Treść tych informacji wynikała z braku wiedzy medycznej sporządzającego wpis w księdze pogrzebów i najbliższych zmarłego. Dlatego wśród przyczyn zgonów znajdujemy na przykład ból zębów czy śmierć ze starości (10), a część z nich jest raczej opisem towarzyszących objawów, a nie informacją o rzeczywistej jednostce chorobowej. Objawami były kaszel (13), gorączka (5), duszności (6) czy roztrzęsienie (3). Mniej więcej jedną trzecią przyczyn zgonów były choroby górnych dróg oddechowych, głównie gruźlica (26) i objawy tych chorób, takie jak wspomniane wcześniej kaszel i duszności, a także ból w piersiach (1). Często jako powód śmierci podawano ospę (20), kolki (25), wodną puchlinę (19) i śmierć ze starości. Rzadziej pojawiały się problemy związane z przewodem pokarmowym (czerwonka, torsje, pasożyty), śmierć w czasie połogu (2) i nic nie mówiące określenia jak choroby dziecięce (4), wrzody (2) i roztrzęsienie.

* * *

Analiza ksiąg metrykalnych katolickiej parafii w Kępnie w latach 1711–1800, rejestrujących ruch naturalny miejscowej ludności katolickiej i luteriańskiej, wskazuje, że miejscowa społeczność nie różniła się w istotny sposób od innych, przebadanych dotychczas współczesnych jej populacji ziem polskich. Podobnie jak wykazano na podstawie analizy metryk innych parafii, ludność Kępna i jego okolic podlegała tym samym uwarunkowaniom religijnym i społecznym: związki małżeńskie najczęściej zawierano w okresie jesienno-zimowym, co wynikało zarówno z natężenia prac rolniczych, jak i cen żywności, na ogół niższych w tym okresie. Właściwie nie brano ślubów w grudniu i marcu, dostosowując się

tym samym do kalendarza kościelnego i trwających w tych miesiącach Adwetu i Wielkiego Postu. Wpływ kalendarza słonecznego, ale także i ekonomicznego był widoczny również w sezonowości zgonów. Ich największe natężenie przypadało na koniec zimy i wczesną wiosnę, gdy najtrudniej było o żywność, a jej ceny na rynku były najwyższe.

Zamieszkiwanie tej samej przestrzeni miejskiej przez różne wspólnoty religijne powodowało liczne wzajemne interakcje towarzyskie, ekonomiczne i matrymonialne. Ich przejawem były związki małżeńskie zawierane przez przedstawicieli obu wyznań chrześcijańskich, a także zapraszanie przedstawicieli drugiej konfesji na świadków ślubów i chrzestnych swych dzieci. Katolicy i luteranie właściwie nie różnili się w istotny sposób w zakresie badanych tu zachowań demograficznych.

The Catholic and Protestant population of Kępno in the 18th century **Summary**

Kępno lies on the border of Wielkopolska and Silesia. In the 18th century it was part of the Ostrzeszów district in the Sieradz province. The local parish comprised a town and two villages. At that time there were three ethnic groups living in the town: Poles; Protestants from Silesia, mainly Germans; and Jews. The basic occupations of the new inhabitants were crafts (they were mostly cobblers, weavers and linen makers) and trade.

The analysis is based on birth, marriage and death registers of the Roman Catholic parish of Kępno, in which not only Catholics but also Protestants were listed.

The monthly seasonality of weddings in the parish depended largely on the church calendar and work in the fields. Most marriage ceremonies in both religious groups took place in October, November and January. They were usually held on Sundays and, less frequently, on Tuesdays and Mondays. The ceremonies were witnessed almost invariably by men. Only in exceptional cases would a woman be one of the witnesses. There were also dozen or so marriage ceremonies with three witnesses; in several cases the note "and others" was added. Witnesses were usually people of higher standing or popularity in the local community.

In both religious communities the biggest number of children were born in September and October, the smallest — in June. 2.8% of children were born out of wedlock — most of them were Catholic children. People asked to be godparents were mainly men and women who were popular in the local community.

The distribution of the number of deaths among people living in Kępno and its vicinity was clearly related to the seasons. The number of deaths in the parish was particularly high towards the end of winter and in early spring as well as late summer, a phenomenon characteristic of all urban and rural communities from the 17th–19th centuries studied so far.

